

Efter Dolly...

Anders Nordgren

Forskningsrådsnämnden har i sin skriftserie Källa (nr 49, 1997) givit ut boken Klonas skapelsens krona?

Den recenserar här av fil dr Anders Nordgren, forskare i medicinsk etik vid Institutionen för folkhälso- och vårdvetenskap samt föreståndare för Forskningsetiskt forum vid Uppsala universitet.

Dolly, fåret som klonats från en kroppscell hos ett vuxet får, blev utan tvivel förra årets vetenskapliga mediahändelse. Sällan har en vetenskaplig nyhet spridits så snabbt över jordklotet och sällan har reaktionerna blivit så starka både bland allmänhet och politiker. I USA tillsatte president Clinton omedelbart en särskild kommission att undersöka de vetenskapliga och etiska aspekterna. Kommissionens arbete mynnade ut i ett förslag, som Clinton också tog fasta på. Presidentens beslut innebar ett fortsatt moratorium på all forskning med federala anslag som skulle kunna leda till mänsklig kloning.

I en nyutkommen bok utgiven av Forskningsrådsnämnden, "Klonas skapelsens krona?" (Källa 49, 1997), ger ett antal svenska forskare från olika discipliner sin syn på kloning av djur och människor. Vetenskapsjournalisten Annika Nilsson har bidragit med en översiktlig och reflekterande introduktion. Flera olika perspektiv presenteras i boken: vetenskapliga, etiska, ekonomiska och kulturella. "Klonas skapelsens krona?" är ett mycket viktigt komplement till massmediaframställningarna och fungerar också som ett korrektiv när det gäller vissa missuppfattningar om kloning som förekommit i debatten.

I två inledande artiklar ger biovetarna Leif Andersson och Heriberto Rodriguez-Martinez respektive Lars Ährlund-Richter och Mikael Andäng beskrivningar av den vetenskapliga bakgrunden till kloningen av Dolly. De poängterar att kloning förekommer spontant i naturen. Ett exempel är bäldjuret. De betonar också att det finns olika typer av kloning. "Embryoklyvning" har redan tidigare genomförts på däggdjur och kan jämföras med den spontana till-

komsten av enäggstvillingar. Det nya med Dolly är att hon är ett resultat av "kärnöverföring" från ett vuxet däggdjurs differentierade kroppsceller, i hennes fall juverepitelceller. Genom "nollställning" av juverepitelcellerna med hjälp av "serumsvält" hamnade dessa i en vilofas. Sedan smältes en sådan cell samman med en kärnlös äggcell, vilket då kom att bete sig som en totipotent embryonal cell. Sådan omprogrammering är nyckeln till Dolly.

Trots den breda mediabevakningen kom många människor att missuppfatta Dolly. En missuppfattning går ut på att en klon är fullständigt identisk med ursprungsorganismen. Detta är ett misstag som hänger samman med en annan missuppfattning, nämligen föreställningen om genetisk determinism. Båda dessa missuppfattningar tillbakavisas direkt eller indirekt av skriftens biovetare, men kritiken kunde kanske ha betonats ännu tydligare. En klon är inte mer lik sin ursprungsorganism än två enäggstvillingar är lika varandra. Nu är ju enäggstvillingar naturligtvis mycket lika varandra i många avseenden, men vi vet också att skillnaderna kan vara betydande. Detta sammanhänger med att föreställningen om genetisk determinism är felaktig som generell förklaring till vuxna organismers, inklusive människors, egenskaper. Våra egenskaper är ett resultat av ett oerhört komplext samspel mellan enskilda gener, andra gener, inomkroppslig miljö och miljön runt omkring oss. Den genetiska determinismen är enligt min mening särskilt viktig att kritisera med tanke på att vi lever i ett alltmer "genetiserat" samhälle. Ständigt hör man människor säga "det ligger i generna". Denna genetisering är en delförklaring till uppståndelsen kring Dolly. Däremot är det viktigt att påpeka att Dolly i sig ju inte var ett resultat av genteknologi i snäv mening, utan av cellteknologi.

En missuppfattning går ut på att en klon är fullständigt identisk med ursprungsorganismen. Detta är ett misstag som hänger samman med en annan missuppfattning, nämligen föreställningen om genetisk determinism

Flera av skriftens författare diskuterar olika möjliga tillämpningar av den nya kloningstekniken. Bland annat nämns tillämpningar inom djurforskning, husdjursavel och läkemedelsproduktion. Huvudfrågan gäller emellertid kloning av människor. Vad skall vi med klonade människor till? Det visar sig att det är ganska svårt att hitta positiva svar på den frågan. En seriös möjlighet är artificiell befruktning där mannen helt saknar funktionsdugliga könsceller. Andra möjligheter som nämnts är att "ge tillbaka" ett dött barn till sorgsna föräldrar, ge lesbiska kvinnor möjlighet att skaffa barn utan att män är involverade, att klona döda genier eller sportstjärnor eller t o m sig själv (om inte annat för blotta tillfredsställelsen att kunna se sin egen yngre avbild). Dessa senare alternativ bygger emellertid på den ovan nämnda missuppfattningen om genetisk determinism. Eftersom individer är resultatet av ett samspel mellan gener och miljö kommer vi inte att få se några fullständigt identiska kloner i dessa fall.

Men även om kloning av hela människor kanske är relativt poänglös så kan det finnas andra värdefulla tillämpningar på sikt även om de i nuläget är ganska spekulativa. En möjlighet som nämns i boken är kloning och omprogrammering av mänskliga kroppsceller för att ersätta celltyper som saknas eller är skadade på grund av sjukdom. På så vis skulle var och en av oss kunna bli sin egen donator! Detta borde enligt min uppfattning ha betonats ännu mer i boken, om inte annat som en motvikt till den allmänna debattens fokusering på kloning av hela människor.

Frågan om möjliga tillämpningar väcker naturligtvis också etiska frågor. Så var det redan från allra första början när nyheten om Dolly spreds. Samtliga författare i boken berör sådana frågor, men en mer systematisk genomgång av de etiska argumenten görs av filosofen Stellan Welin. Intressant i detta sammanhang är att medan ett par av biovetarna (Andersson och Rodriguez-Martinez) kategoriskt säger att kloning av människor är i "högsta grad olämplig" så betonar etikern Welin att det inte är något fel i sig med sådan kloning. Däremot menar han att vi av försiktighets-skäl bör avstå. Han finner inte de argument som hän-

visar till kränkning av skapelsens eller naturens integritet övertygande, inte heller de argument som betonar kränkning av mänsklig värdighet. Vad gäller användning av kloning som en metod för artificiell befruktning är Welin böjd att i princip acceptera att människor som själva vill bekosta detta skall vara tillåtna att göra det, men han är tveksam till att samhället skall ställa resurser till förfogande. Det förefaller finnas viktigare saker att lägga pengarna på. En huvudpoäng hos Welin är att människovärdet och människans värdighet inte hänger på om vi blivit till på vanligt sätt eller genom kloning. Kloner har lika stort människovärde som icke-kloner.

Welin kommer också in på frågan om kommersialisering. Denna fråga behandlas i ett vidare bioteknologiskt perspektiv av Bo Bengtsson, professor i internationell växtodlingslära. Enligt Bengtsson aktualiserar kloning och annan bioteknologi bl a frågan om patenträtt. Maktbalansen tenderar att förskjutas från samhällets behov av öppenhet och tillgång till gemensamma resurser till de privata företagens intresse av sekretess och privat ägande.

De två sista bidragen i "Klona skapelsens krona?" anlägger breda kulturella perspektiv på kloning. Idéhistorikern Hertha Hansson ger en översikt över temat kloning i de senaste hundra årens litteratur. Hon diskuterar även paralleller mellan kloning och rashygien. Vidare ställer hon frågan om kanske debatten om kloning i själva verket fungerar som en mental tillväjning. När det som alla varnar för verkligen inträffar kommer det att uppfattas som något som redan har hänt.

Den avslutande essän är skriven av etnologen Lynn Åkesson och behandlar kloning som existentiell symbol. Begreppet kloning används ofta som ett redskap för att rikta uppmärksamhet på de faror som kan lura bakom bioteknikens rationella fasad. Åkesson menar att kloning kanske fått ett oförtjänt dåligt rykte på grund av att den skakar våra "existentiella grundvalar och våra kulturella klassifikationer på ett ovanligt tydligt sätt". Hon avslutar: "I en värld av kloner riskerar vi att bli ett slags mänskliga potatisar, förökade genom delning".

Sammanfattningsvis kan man säga att "Klona skapelsens krona?" genom sitt breda anslag och sina välskrivna uppsatser är en värdefull "källa" (för att anspela på skriftseriens namn) för var och en som vill fundera vidare kring Dolly och vad vi har att vänta efter henne....

En möjlighet är kloning av mänskliga kroppsceller för att ersätta celltyper som är skadade på grund av sjukdom. På så vis skulle var och en av oss kunna bli sin egen donator!

bok recensioner

Kvinnlig vårdpersonal handlar inte alltid som de tänker. Vad är det som hindrar?

AGNETA FRANSSÉN

**Omsorg i tanke och handling
En studie av kvinnors arbete i
vården**

Lund Studies in Social Welfare, ARKIV
1997, 285 sidor.

I boken presenteras en studie av kvinnors omsorgsarbete där ett försök görs att anlägga ett helhetsperspektiv på kvinnors hela omsorgsarbete, i hemmet och i förvärsarbetet.

Franssén speglar sjukvårdsbiträdens, sjuksköterskors och undersköterskors inom svensk offentlig hälso- och sjukvård vardag med utgångspunkt i det avlönade omsorgsarbetet. Men även omsorgsrelationer utanför detta arbete ingår i undersökningen med könsfördelningen i hemmet i fokus.

Det empiriska materialet ugörs av dagboksanteckningar från deltagarobservationer vid två vårdavdelningar och utskrift av intervjuer med 34 kvinnor anställda vid dessa avdelningar.

Observationerna speglar det faktiska handlandet i vården. Intervjuerna ger förståelse av enskilda kvinnors uppfattning av sig själv och sin vardag.

Franssén finner ganska tidigt i sin studie att det finns en skillnad mellan kvinnornas tankar och faktiska handlingar och hon försöker identifiera de sociala mekanismer som kan göra skillnaden begriplig. Kvinnornas tänkande är patientorienterat: patienternas totala livssituation sätts i centrum, den personliga närheten till patienten tillmäts stor betydelse för patientens och för

det egna välbefinnandet. Men handlandet i vårdarbetet, utöver det nära nödvändiga arbetet som t ex hjälp med matning, hygien och utdelning av medicin, kännetecknas av att man prioriterar rutinbetonade arbetsuppgifter och/eller umgänget i arbetsgruppen, en instrumentell orientering.

Franssén frågar sig varför denna diskrepans i tanke och handling finns. I vilken grad bidrar arbetsförhållandena i vården till kvinnornas handlande? Finns det förhållande i kvinnornas vardag, utanför arbetssituationen, som påverkar deras agerande?

Franssén kommer fram till att det finns tre former av omsorgshandlingar. Hon talar om patientorientering, kollegial orientering och familjeorientering. Innebörden i begreppen beskrivs liksom hur de sammanhänger och påverkar varandra. Patientorienteringen omfattar omsorgshandlingar gentemot svaga och sjuka människor inom vård och omsorg. Den kollegiala orienteringen omfattar förståelse och hänsyn till arbetskamraterna och andra arbetsrelaterade gruppers intressen och situation. Familjeorienteringen hänför sig till omsorgen om de egna familjemedlemmarna och andra närstående utanför det avlönade arbetet.

Det visar sig att arbetsorganisationens krav, relationerna till arbetskamraterna och förhållandena i hemmet påverkar kvinnornas livsvärld och sätter gränser för det patientorienterade handlandet. Kvinnorna i vården upplever en konflikt mellan kraven på omsorg från kollegerna, patienterna och familjen och är fyllda av självföreläelse och skuld-känsla över att de inte kan leva upp till det patientorienterade handlande som de bär på i sina tankar. Studiens resultat visar att vårdarbetets innehåll och organisering inte svarar mot kvinnornas värderingar, motiv och kunskap. Arbetsorganisationen kännetecknas av en uppsplittring av vårdarbetet i en mängd rutinbetonade uppgifter som gör det svårt för personalen att arbeta på ett grupporienterat och flexibelt sätt. Därmed blir det svårt att ge patienterna individuell uppmärksamhet utöver den som ges i samband med rutinarbete eller andra på förhand definierade situationer. Vissa rutiner är styrda uppifrån av det medicinskt - administrativa systemet.

En del styrs av outtalade gruppnormer som kvinnorna måste rätta sig efter om de vill bli accepterade och känna gemenskap med arbetskamraterna. Arbetstiden är också av betydelse. Såväl deltidsanställda som heltidsanställda har problem att praktisera det patientorienterade tänkandet. De deltidsanställda har problem med att bevara helhetssyn och kontinuitet i arbetet. De heltidsanställda hinner inte vila under ledigheten mellan arbetspassen. Trötthet, stress och likgiltighet hindrar dem ofta från att engagera sig i patienternas emotionella behov. Det kvalitativa patientarbetet kräver såväl heltid som deltid. En paradox som kommer till uttryck i att kraven på helhetssyn och kontinuitet förutsätter heltid, medan personligt engagemang och individbaserad vård förutsätter deltidsarbete.

När det gäller familjerelationernas betydelse för det patientorienterade omsorgsarbetet finner Franssén inte oväntat att det råder en ojämn arbetsfördelning mellan könen i hemmet. Kvinnorna ansvarar för huvuddelen av det oavlönade omsorgsarbetet. En anse-
lig del av fritiden ägnas åt hemarbete.

Men kvinnorna anser att den rådande arbetsfördelningen är självklar och naturlig. Hemarbetstiden och tiden för egna aktiviteter är sammanvävd. Kvinnorna är inte själva intresserade av att utöka tiden för egna aktiviteter. De är mer intresserade att utöka familjetiden och följaktligen beredda att ta större ansvar för familjen än vad de redan gör. Kvinnornas familjeorientering visar sig också i att många sökt sig till vårdyrket och oregelbundna arbetstider för att kunna kombinera yrkesansvar med familjeansvar. Fransséns slutsats blir att inriktningen på den dagliga planeringen, organiseringen och utförandet av hemarbetet minskar krafterna för det psykiska och fysiska ansträngande vårdarbetet.

Boken innehåller även en fördjupad diskussion av begrepp som omsorg och omsorgsrationalitet. Begreppet omsorgsrationalitet tar sin utgångspunkt i både det avlönade och det oavlönade omsorgsarbetet. Franssén refererar till Kari Waerness(1984: Economic and Industrial Democracy, vol 5, 1986: Vårdyrken under behandling, Rapport 7, JÄMFO,1996: Omsorgens skiftningar.

Begreppet, vardagen, politiken, forskningen. Ericsson, Rose-Marie, Studentlitteratur, Lund) som definierar omsorg som både känsla och arbete, men lägger tonvikt vid det sistnämnda. Omsorg betraktat som ett arbete har osynliggjorts i den välfärdspolitiska debatten. Begreppet skapades som en reaktion mot vetenskapens oförstående inför kvinnors praktiska omsorgsarbete. Omsorgsrationalet utgår från kunskap grundad på erfarenhet och praxis i ett specifikt sammanhang. Ett viktigt syfte har varit att lyfta fram dolda sidor av kvinnors omsorgsarbete. De viktigaste kännetecknen för ett omsorgsrationellt handlande är att skapa närhet till och identifiera sig med omsorgstagaren, att anlägga ett helhetsperspektiv på omsorgstagarens livssammanhang, att vara beredd på ett utökat hjälpbehov och samtidigt försöka stärka omsorgstagarens egen förmåga samt att inte förvänta sig gentjänster utan bortse från egna intressen. Franssén finner i sin studie att kvinnornas medvetande är format av ett omsorgsrationellt tänkande. När hon försöker analysera handlandet däremot, är begreppet omsorgsrationalt inte lika fruktbart.

Denna bok är ett välkommet inlägg i vårddebatten. Den ger genom sitt delvis nya perspektiv hjälp att konstruktivt diskutera den känsla av otillräcklighet i omsorgsarbetet som många kvinnor i vården inte sällan oräddvistar på sig.

Boken kan varmt rekommenderas att användas i olika vårdutbildningar.

Ann-Christine Hallberg

Om möjligheterna att förändra livsstilen hos gamla kåkfarare

GUNNAR BERGSTRÖM

Kriminalitet och livsstil

Égalité, Johansson & Skyttmo förlag, Falun 1997, 265 sid.

Gunnar Bergström har bred erfarenhet av arbete bland kriminella och missbrukare. Han har ställt frågan vad det är som driver vissa människor tillbaka till kriminalitet när de har goda föresatser

att byta livsstil och de yttre förutsättningarna därför verkar goda. Om detta handlar denna bok.

Författaren börjar med att diskutera frågan vad vi vet om orsakerna till kriminalitet och vilket samband som finns till olika risk- och orsaksfaktorer. Det blir en lång katalog av sådana faktorer som skärskådas. I en del fall kan man fråga sig om det är dessa faktorer som orsakar kriminalitet eller om de är en följd av kriminaliteten. Tag sysselsättning som exempel. Den som är arbetslös kan mycket väl leva i riskzonen för brott men det kan lika väl vara så att brottsligheten leder till att han förlorar sitt jobb. Eftersom 90% av brotten begås av män anges som en av riskfaktorerna "att vara man". Därmed ges dessa faktorer en mycket bred spridning. Som en annan riskfaktor anges "att vara invandrare" därför att dubbelt så många invandrare jämfört med svenskar är registrerade för brott.

Sammanfattningsvis nämner författaren att det inte finns några automatiska samband mellan bakgrundsfaktorer och kriminalitet utan enbart statistiska samband.

I det följande kommer han in på frågan hur bakgrundsfaktorerna samspelar inom olika områden och på det viset kan bilda ett kriminellt beteendemönster. Ytterst är det fråga om att göra ett val. För den kriminelle är det inte fråga om rationella beslut där han väger fördelar mot nackdelar. Det är andra val som påverkar brottsprocessen.

En viktig del av boken ägnas åt olika teorier om kriminalitet som framförts av Sutherland, Hirschi, Freud, Quay och andra. Författarens slutsats är att alla dessa teorier ger fragment av sanningen men att ingen ger den hela och kompletta bilden. Han utvecklar istället teorin om kriminalitet som livsstil som han hämtat från psykologen Glenn Walters. Denna teori tar sikte på de relativt få kriminella som svarar för en omfattande del av brottsligheten.

Teorin utgår från en rad grundantaganden om uppkomsten av kriminalitet och den kriminella livsstilen. Det rör sig till stor del om negativa beteendeyttringar och psykiska defekter.

Efter att ha behandlat den kriminella karriären i dess olika faser och diskuterat olika möjligheter att diagnosticera

kriminalitet och kemiskt beroende, varvid författaren också redovisar en test för kriminell livsstil, kommer han in på frågan hur man skall kunna påverka en kriminell livsstil. Det medför uppenbara svårigheter att mäta denna påverkan. Man kan visserligen få en god bild av hur en klient mår psykiskt men hans tillstånd kan bero på en lång rad faktorer som inte behöver ha samband med hans kriminella karriär. Det är också osäkert om det går att mäta och säkerställa vilka effekter ett behandlingsprogram "mot kriminalitet" kan ha.

Författaren presenterar en idéskiss till ett behandlingsprogram för att förändra den kriminella livsstilen. Det är ett optimistiskt program. Han anser att det visserligen inte går att åstadkomma ett "samvete" åt klienten men under gynnsamma omständigheter bör det vara möjligt att "skapa grunden för en så djup förändring i hans världsbild och personuppfattning att han kan börja vända ett nytt blad i sitt liv". Detta är en målsättning som man sällan kunnat uppnå med de olika behandlingsprogram som utvärderats under årens lopp. I varje fall inte om man uppställer återfall i brott som ett tecken på misslyckande.

Även om man alltså kan hysa viss skepsis till möjligheterna att förändra livsstilen hos gamla kåkfarare genom det presenterade behandlingsprogrammet är boken väl värd att läsa och begrunda. Den ger en ingående beskrivning av den kriminella livsstilen som vissa brottslingar tycks fastna i. Man får också en god beskrivning av de svårigheter som föreligger för den som vill bryta med den. Gunnar Bergströms positiva tro på att även tung kriminalitet kan behandlas och att de kriminella på det sättet kan byta livsbana och livsstil är värd all respekt. Han har många uppslag till hur detta skall kunna ske. Boken bör alltså ses som ett värdefullt bidrag till kriminalvårdens ansträngningar att bemastra ett av samhällets svåraste problem: återfallsbrottsligheten.

Erland Aspelin

Våra recensenter

Ann-Christine Hallberg är socionom, kurator i primärvården och doktorand vid samhällsmedicinska institutionen, MAS, Malmö, *Erland Aspelin* f d hovrättslagman.